

1. LITURGIE

Ons woord 'liturgie' komt van het greekse woord 'leitourgia' samengesteld uit twee delen 'leitōs' ('dat wat het volk aangaat') en 'ergon' ('daad, werk'). Met 'leitourgia' werd datgene aangeduid wat geen privé-aangelegenheid was, maar gericht op de volksgemeenschap. Naast de algemene belastingen was het de dienst (de 'liturgie') die bemiddelde burgers op hun kosten ter beschikking konden stellen ten behoeve van de volksgemeenschap. Het woord liturgie heeft dus vanouds een heel concrete, praktische betekenis, met het oog op de samenleving als geheel.

In de greekse vertaling van het Oude Testament wordt het woord leitourgia gebruikt om de 'priesterlijke dienst' mee aan te duiden. Zo ook in het Nieuwe Testament, waar het bovendien gebruikt wordt voor de gebedsdienst van de gemeente. Gaandeweg werd het een woord voor 'ere'dienst', en later hét woord voor de christelijke eredienst. En tegenwoordig heeft het vooral de betekenis van de 'Orde van dienst' van de Samenkomst der Gemeente rondom het Woord van God.

2. LITURGIE: EEN HISTORISCHE SCHETS

In de protestantse traditie vanaf de reformatie draait alles om het Woord, waaraan de liturgie ondergeschikt is. Soberheid is troef. Toch verandert er, na de losmaking van de R.K. traditie, veel; door de invoering van de volkstaal als de liturgische taal (i.p.v. het Latijn) ontstaat er een beweging, vergelijkbaar met de ontwikkeling in de katholieke wereld na Vaticanum II, eindjaren '60. In het piëtisme (17e eeuw) legde men (ook in de liturgie) alle nadruk op het persoonlijke geloofsleven. Zelfs de sacramenten vond men eigenlijk al te uiterlijk, waar de aandacht toch vooral diende uit te gaan naar de innerlijke ervaring. Wel zijn er veel liederen ontstaan waarvan er nog steeds een aantal in de tegenwoordige liturgie gebruikt worden.

Ook het 'rationalisme' (18e/19e eeuw; de richting die het gezonde verstand tot norm verhief) kon met de eredienst niet veel beginnen. De liederen werden steeds moralistischer van aard, en zijn niet meer van deze tijd. In de 19e eeuw komt de kentering. Gedeeltelijk is het restauratie, herstel van het oude. Maar ook wordt er voorzichtig gezocht naar nieuwe liturgische mogelijkheden. Er worden verschillende baanbrekende boeken geschreven, b.v. door Prof. Gunning over het kerklied als verkondiging. En Abr. Kuiper pleit voor invoering van elementen uit de anglicaanse liturgie, zoals het 'Prayerbook' en de knielhouding bij het bidden, één van de aanzetten tot een verlevendiging van de liturgie.

De grote doorbraak werd ingeluid in de jaren '30 door het liturgische werk van Prof. dr G. van der Leeuw; om hem heen ontstond de Liturgische Kring, met grote aandacht voor het breed menselijke, voor kunstvormen en muziek als mogelijkheden om God te eren. Dr. O. Noordmans daarentegen had vooral een grote eerbied voor de eenvoudige kracht van het Woord/woord zonder veel meer. Dat was het beeld van de jaren '50: een stevig kerkelijk leven, gedeeltelijk traditioneel gericht, maar ook gevoelig voor de invloed van de liturgische beweging, zowel op de theologie als op de kerkbouw. Maar angstige argwaan voor het 'roomse', voor 'hoogkerkelijkheid' en wezenlijke veranderingen had toch nog de overhand.

Dat het ook anders kon, werd bij de lutheranen duidelijk, met nieuwe liederen, in liturgische wisselzang met de gemeente, en toch 'goed protestants', dus met grote aandacht voor de centrale rol van het Woord/woord. Via de Van der Leeuwstichting werden de protestantse kerken steeds gevoeliger voor de verrijking die de poëzie, de hymne, de kunst, de architectuur enz. konden betekenen voor het geloof en de viering daarvan in de eredienst. En dit in nauwe verbondenheid met nieuwe ontwikkelingen op theologisch gebied, en men ontdekte: echte liturgie is echte exegese!

Zo groeide in brede kerkelijke kring het besef dat er geen tegenstelling is tussen Bijbel en liturgie, tussen openbaring en échte overlevering, tussen vernieuwing en traditie. Ook andere tegenstellingen bleken niet meer zo groot als men dacht; oecumenische samenwerking werkte liturgisch over en weer verfrissend en inspirerend. In dezelfde stroom kwam de relatie tussen joodse en christelijke liturgie aan bod, b.v. muzikaal (Psalmmuziek op nieuwe al-oude wijze) en in de orde van het Bijbellezend.

De liturgische beweging is inmiddels allang niet meer een zaak van een aantal speciale liefhebbers, maar heeft brede ingang gevonden in de kerk. De heroriëntatie op de zeggingskracht van de Bijbel in het 'Leerhuis' gaat parallel aan liturgische herontdekkingen in het 'Vier-huis', die dan ook beide dezelfde voorkeur hebben. Een nieuwe theologie vindt zijn weerklank in een nieuwe liturgie, in de onverbreekelijke eenheid van 'vorm en inhoud'.

3. ORDE VAN DIENST

De opbouw van de eredienst is te onderscheiden in drie onderdelen, nl.:

-Voorbereiding, -Dienst van het Woord, -Antwoorddienst.

In de diensten waarin de Maaltijd des Heren wordt gevierd of de Doop wordt bediend, vormen deze binnen het geheel een volwaardig onderdeel met een eigen karakter.

Het is niet zomaar dat iedereen bij het binnenkomen in de kerk begroet wordt met een handdruk van de predikant en (namens de kerkenraad) de ouderling van dienst. Want de gemeente is niet een anonieme groep, maar bestaat uit allemaal mensen met een eigen naam; mensen die welkom zijn. En om te benadrukken dat de eredienst een samenkomst der gemeente is, kan er tot 'tegen tienden' met elkaar gepraat worden, over van alles (want de kerkdienst is ook een sociaal gebeuren), als mogelijkheid om beter met elkaar te kunnen meeleven.

Als het orgelspel dan begint, is dat het teken dat de dienst bijna gaat beginnen. Iedereen gaat zitten, en de ouderling van dienst doet mededeling van alles wat van belang is voor de dienst.

De kerkenraad is verantwoordelijk voor de eredienst; daarom geeft nu de ouderling van dienst de predikant een hand, als een teken van vertrouwen voor alles wat komen gaat. En na de dienst krijgt de predikant opnieuw een hand (als het goed is), waarmee de kerkenraad aangeeft 'er achter te staan'. Dat wil overigens niet zeggen dat die handdruk de mogelijkheid van (opbouwende) kritiek uitsluit; een goed nagesprek is voor iedereen bijzonder waardevol. Een korte 'Inleiding op de dienst' van de predikant is bedoeld om het karakter, de thematiek en de samenhang der delen van de dienst te verwoorden, gevolgd door een hierbij passend lied. Bij deze 'Inleiding' gaat het ook om de gezamenlijke innerlijke voorbereiding op de dienst, een eerbiedige concentratie op wat komen gaat. Zo doen we met elkaar, wat vroeger in het zgn.

'Consistoriegebed' gebeurde, voordat de optocht-der-kerkenraadsleden-met-predikant de kerk binnenkwam.

In de eredienst zijn altijd de verschillende ambten vertegenwoordigd (ouderlingen en diakenen), om ervoor te waken dat de kerkdienst geen incident in de week blijft, maar handen en voeten krijgt, met pastoraat en diaconaat. In dat verband hebben ouderlingen en diakenen ook tijdens de dienst een eigen en bijzondere taak (waar over straks meer).

Dan volgen Bemoediging en Groet, als een belijdenis van het leven van Hem in wiens Naam wij als gemeente bijeen, en gezegend zijn. De God die wij kennen via Israël; in verbondenheid met Gods-volk-van-den-beginne zingen we aan het begin van de dienst een Psalm.

Direct na de Psalm volgt het "Heer, ontferm U", het Kyrië, meestal gevolgd door het "Ere zij God in den hoge", het Gloria. In het Kyrië-gebed bidden we om ontferming voor de nood in de wereld, de wereld waar de gemeente uit vandaan komt, en de nood waar de gemeente dus niet aan kan en wil ondergaan Een (soms wanhopige) uitroep van ellende- O God, Ontferm U -

Daarop volgt het Gloria, in het geloof dat alle leed met het enige, niet het laatste is maar dat God er ook nog is! Goddank! De intenties worden zo mogelijk door de diaken uitgesproken want de diakenen hebben ambtshalve een bijzondere

aandacht voor de nood in de wereld en de zo mogelijke leniging ervan. Het Gloria, als de verkondiging van Gods eer'gelijk' in de hemel alzo ook op aarde', wordt aansluitend ingezet door de predikant, en zingend beaamd door de gemeente.

In de (paarse) Adventstijd en Veertigdagentijd is het karakter van de diensten meer ingetogen. "Hoe kunnen wij aan de komst van Gods Koninkrijk meewerken, en hoezeer schieten wij daarin tekort"; dit schuldbesef doet de gemeente als het ware even de adem inhouden, waardoor ook de lofzang verstomt, met in plaats daarvan een "Richtlijn voor het leven", om aan ons 'tekort' een wending ten goede te geven. Met het oog op het komende feest, bestemd voor de mensen en de dieren wereldwijd,)

Vanaf de Reformatie hebben het Kyrië en Gloria in de reformatorische kerken een ander karakter gekregen, in een poging het (protestantse) gemis van de Biecht te ondervangen. Het "Heer, ontferm U" werd uitgebreid tot "Heer ontferm U over ons", als een gebed om schuldvergeving na schuldbelijdenis, met op de plaats van het Gloria dan de genadeverkondiging (gevolgd door de Wetslezing).

Inmiddels keert de oorspronkelijke betekenis van het Kyrië en Gloria steeds meer terug (ook in Castricum), omdat er nogal wat bezwaren kleven aan zo'n "schuldblok", zoals:

- Een wekelijks opgeroepen gevoel van mislukking kan leiden tot passiviteit en verlamdend chronisch schuldgevoel ("Wij zijn nu eenmaal zondaars").
- Bovendien kan het ongenueanceerde algemene (en daardoor abstracte) karakter van een collectieve schuldbelijdenis vervreemdend werken voor de individuele gelovige ("Ben ik daar schuldig aan?").
- Zo werd de Schuldbelijdenis steeds meer tot een formaliteit, terwijl de automatisch daarop volgende Genadeverkondiging de genade 'goedkoop' maakte.

Al met al een pleidooi om zowel de persoonlijke biecht (b.v. geheim pastorale gesprek onder vier ogen) als het Kyrië en Gloria hun oorspronkelijke betekenis te hergeven. En dan kunnen (tijdens het naspel van het Glorialied) de kinderen nu naar voren komen voor het Kinderverhaal, als onderdeel van de Woorddienst, die nu begint.

4. WOORDDIENST

De Woorddienst (met Bijbellezing en verkondiging) vormt het hart van de eredienst, waar alles om draait. Voordat we uit de Bijbel gaan lezen en horen naar de verkondiging daarvan in Kinderverhaal en Preek, bidden we (met de traditionele aanduiding) om verlichting met de Heilige Geest. Om het wonder dat de dode letter hier en nu tot Woord van God voor ons wordt. Om de Geest die

ons inspireert tot een gelovig verstaan van wat op zichzelf een menselijk getuigenis is.

Om een open oor en een open hart. Want dat spreekt allemaal niet vanzelf. Om tot uitdrukking te brengen dat in de gemeente, en dus in de kerk, de kinderen er helemaal bijhoren, op hun

eigen manier, wordt het Bijbelgedeelte speciaal voor hen vertaald en verteld in een kinderverhaal (waarbij de volwassenen vaak de oren extra spitsen want de verteller verstaat -vaak beter dan de dominee- de kunst van de heldere eenvoud).

De ouderling van dienst neemt dan het Woord over, en leest de gemeente de Bijbelgedeelten van die Zondag voor. In principe zou iedereen dit kunnen doen (in de synagoge kan iedere volwassen Jood hiertoe worden opgeroepen), maar volgens de kerkorde is aan de ouderling de medeverantwoordelijkheid voor de bediening van het Woord toevertrouwd; vandaar.

De keuze van de Zondagse Bijbellezingen is vrij. Dat houdt drie mogelijkheden open:

- De voorganger zelf doet een keus uit de Bijbel. Dat geeft de goede pastorale mogelijkheid om direct te reageren op wat er in de gemeente leeft. Maar het gevaar bestaat dat de actualiteit zo bepaalt wat de gemeente uit de Bijbel te horen krijgt, met het risico daarbij dat soms een (al te) voor de hand liggende tekst wordt gekozen. Ook is niet denkbeeldig dat de persoonlijke voorkeur van de dominee verhindert dat de Bijbel in zijn breedte en variëteit aan het woord komt.

- Een ander mogelijkheid is de doorlopende lezing en uitleg van Bijbelboeken in hun geheel. Zo deden Zwingli en Calvijn, in navolging van Israëli. Een uitgelezen manier om in de Bijbel thuis te raken. Een nadeel is echter dat het rondom de kerkelijke feesten dan meestal wringt, want het zou wel heel toevallig zijn als (b.v.) precies op het Kerstfeest juist het Kerstevangelie aan de orde is. - Een leesrooster volgens het kerkelijk jaar biedt dan uitkomst. Dit geeft een selectie van Schriftlezingen voor meerdere jaren, met voor iedere Zondag tenminste twee Bijbelgedeelten, waarbij de keuze vaak mede is bepaald door verschillende eeuwenoude en soms wereldwijde kerkelijke tradities, en rekening houdt met de kerkelijke 'tijd van het jaar'. Een bijkomend voordeel is dat overal waar men gekozen heeft voor een bepaald leesrooster, hetzelfde Bijbelgedeelte aan de orde is, niet alleen in de verschillende kerken, maar ook op (zondag)scholen, kindernevendiensten en jeugdwerk. Het door ons gebruikte "Kind op Zondag" is hiervan een voorbeeld.

De Bijbellezingen worden afgesloten met woorden in de geest van: "Zalig die Gods Woord horen en het bewaren" (minder gepast zijn zinnen als "Hier eindigt de Schriftlezing"; dat is de taal van het nieuwsjournaal), gevolgd door een lofprijzing. Want het Woord van God wil ons een antwoord, een lofprijzing

ontlokken. De preek is geen verhaal apart, maar vormt een onderdeel van de liturgie, en krijgt kleur en kracht door het geheel van de viering. Het doel van de preek is niet alleen het uitleggen van de lezingen, maar vooral een poging om een brug te slaan naar onze eigen tijd en samen-leven / samen-geloven. Daarbij gaat het om 'hoofd en hart en ziel'; de verkondiging van Gods Koninkrijk is een kritische doorlichting en verheldering, bemoediging en troost, een oproep in de navolging van Jezus van Nazareth. Een goed gekozen lied na de (stilte na de) preek is als een 'amen' vanuit de gemeente.

In onze gemeente behoort de Geloofsbelijdenis niet tot de vaste bestanddelen van de liturgie. Misschien herkennen we ons wat moeilijker in deze oude woorden en geven ze aanleiding tot misver staan. Aan de andere kant betekent voor veel mensen het liturgisch credo de (soms ontroerende) ervaring van een band met de traditie en gemeenschap van de wereldkerk.

5. ANTWOORDDIENST

Als er geen Avondmaal wordt gevierd, wordt in de 'antwoorddienst' de overgang gemaakt naar ons 'geloofsleven op maandag'. Het gebed is daarbij een wezenlijk onderdeel, want (zoals wel wordt gezegd) "Het gebed is het hart van de ethiek". De grondvorm van het gebed is te vinden in de gezamenlijkheid; het persoonlijk gebed wordt gevoed vanuit de liturgie van de eredienst. De voorbede is een priesterlijk werk, waarin wij het leven van ons mensen in Gods barmhartigheid aanbevelen. En het is ook een profetisch werk; met de radar van het gebed tasten wij de werkelijkheid af. We nemen tekenen van Gods Koninkrijk waar, en danken daarvoor. Juist in de dankzegging wordt duidelijk hoe wij in het leven staan en met alles en iedereen om (willen) gaan: vol verwondering. We signaleren biddend ook de weerstand om ons heen en in ons zelf, waar de komst van Zijn Rijk op stuit. Hoe gaan we daar mee om? Bidden wordt als het ware puzzelen voor Gods aangezicht, hoe wij daar onze weg in vinden. Zo vallen er in het gebed beslissingen voor je doen en laten; bidden is kiezen en daar (voor zover mogelijk) naar handelen. Alles behalve vrijblijvend. En in de dienst der gebeden kan het Onze Vader niet ontbreken, het ene gebed aan ons allen gegeven. Daarom ligt het voor de hand dat de gemeente het hoorbaar meebidt, in verbondenheid met alle gelovigen wereldwijd!

De inzameling der gaven is een wezenlijk onderdeel van de (ant-woord) dienst. Het is ten volle een stukje liturgie; wij staan vrijwillig iets af van ons bezit en geven daarmee een begin van een daadwerkelijk geloofsantwoord. Daarbij gaat het niet enkel om een duit in het zakje, maar om de beschikbaarheid van onszelf. Daarom is er wat voor te zeggen om niet te wachten tot het collectezakje

langskomt, maar om zelf actief op te staan en naar voren te komen om de gaven naar het liturgisch centrum (de Avondmaalstafel) te brengen.

Het slotlied is een lied voor onderweg, een lied dat je 'bij blijft', de rest van de Zondag, de rest van de week; een gezongen thematische samenvatting van waar het in de liturgie om ging. En natuurlijk sta je daarbij op (als dat mogelijk is), want om te geloven moet je in beweging komen. Gedragen door de Zegen van de Heer, als een rituele onderstreping van de kerkdienst. Zoals een handdruk bij het afscheid het samenzijn bezegelt. Geen hocus pocus dus, maar een bevestiging in Gods Naam van dat waar heel de eredienst vol van is: de belofte van Zijn aanwezigheid. Het gebaar hierbij van de handen herinnert eraan dat de zegen eigen lijk hoofd voor hoofd behoort te worden opgelegd, heel persoonlijk (zoals men de waarde van de handoplegging in het pastoraat tegenwoordig weer beseft). Hoe dan ook: het blijft een symbolische handeling, die, ook als hij collectief van een afstand wordt gegeven, dezelfde waarde heeft. De genade en de vrede die over de gemeente worden uitgeroepen als een bemoediging voor ons leven en geloof van dag tot dag, vragen er om, te worden beaamd. Met de mond en met de handen en door onze hele levensstijl; wij worden immers gezegend om voor anderen tot zegen te zijn.

En, als altijd, is er dan koffie, en limonade voor de kinderen. Voor de gezelligheid (heel letterlijk: om elkaars metgezel te zijn, -dus niemand alleen-), het tekenen van de 'bloemenkaart', een nagesprek, een afspraakje, enz.

6. HET AVONDMAAL

In het protestantisme werd het Avondmaal een bijzondere, en meer en meer zeldzame gebeurtenis in de liturgie. Een belangrijke oorzaak hiervan is de verbinding van Avondmaal en Goede Vrijdag. Die had de bedoeling om én Goede Vrijdag én de viering van het Avondmaal nieuwe zin en kracht te geven, maar men kwam zo toch op een verkeerd spoor te zitten.

Liturgisch gezien is de traditie om op Goede Vrijdag Avondmaal te vieren heel jong; dat gebeurde voor het eerst in 1798 in Delft. Pas in 1853 ging de Synode akkoord met de landelijke invoering van dit gebruik. Sindsdien is er iets van een rouwsluier over de viering van het Avondmaal gekomen, hoewel er van het begin af aan op is gewezen (o.a. door Chantepie de la Saussaye in 1858) dat de Maaltijdviering niet slechts de herinnering dient te zijn aan de dood des Heren, maar vooral ook een gemeenschapsoefening met de levende Heer. Zo verdient het de voorkeur de viering te verplaatsen naar Witte Donderdag, de avond van de instelling van het Avondmaal, maar nog beter is het om het Avondmaal te vieren als een Paasmaaltijd, ter blijde gedachtenis aan de doortocht door de dood van de Levende.

Deze gedachte zet zich pas in onze tijd goed door. Van Pasen waaiert de viering uit naar de Zondagen, hoewel nog niet naar alle Zondagen (waar niets op tegen is). In steeds meer kerken doen ook de kinderen mee aan de Maaltijdviering. Hun onbevangenheid en tegelijk hun duidelijke besef aan iets bijzonders deel te nemen, kunnen een teken ten goede zijn voor de ouderen. Vroeger werden we in het geloof opgevoed naar het Avondmaal toe, nu vaak van het Avondmaal uit. De Avondmaalsliturgie is sterk en veelzeggend in zijn eenvoud, gebaseerd op Bijbelse gegevens. De toon is eerbiedig opgewekt, en het karakter is er één van openheid en verbondenheid, in relatie tot God en tot elkaar.

7. DE KLEUREN VAN HET KERKELIJK JAAR

De liturgische beweging heeft de kerkdienst ook letterlijk meer kleur gegeven. Die kleuren wisselen met de tijd van het kerkelijk jaar. Het zijn respectievelijk wit, paars (en roze), rood en groen. Wit is de feestkleur, en wordt gebruikt op het Kerstfeest en Pasen en de weken daarna, want een feest werkt nog lang door. De weken voorafgaand aan die feesten (Advent, vier weken voor Kerst; en de zes weken voor Pasen, de veertigdagentijd) zijn van oude perioden van inkeer, bezinning en vasten. Daar past het ingetogen paars bij. Met midden in beide 'paarse' periodes even een feestelijk alvast vooruitgrijpen op het 'wit' dat komen gaat, die die beide Zondagen roze kleurt.

De kleur van Pinksteren is vurig rood, en duidt op de Geest die iedereen in vuur en vlam zet.

Van Pinksteren tot Advent is de kleur groen, het groen van de hoop die leven doet. Deze kleuren zijn te zien op de antependia (de afhangende kleden op de Avondmaalstafel en kansel) en soms ook op de stola die de voorganger over de toga draagt. Het is aardig de kleurgevoeligheid bij gemeenteleden terug te zien in de (kleur)keuze van hun Zondagse kleren.